

JURNALİSTİKA**SÖZ, MƏTBUAT AZADLIĞI VƏ JURNALİST MƏSULİYYƏTİ****S.İ.RƏHİMOVA***Bakı Dövlət Universiteti*

Söz insan şüuruna təsir edir. Söz demək səlahiyyətini qazananlar sözün yaradıcı gücü ilə yanaşı, dağıdıcı gücünü də nəzərə almalıdırlar. Ona görə də cəmiyyətin idarə olunmasının hüquqi əsasını yaradanlar sözün də məsuliyyət dərəcəsini göstərən normalar müəyyənləşdirmişlər. Onlar bu normaları cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə uyğunlaşdırmağa və inkişaf etdirməyə çalışmışlar. Jurnalistlərdən daha çox sözün yerli-yerində işlədilməsi, onun etik normalara cavab verməsi tələb olunur. Çünki jurnalistin fəaliyyəti özünün intensivliyi və əhatə dairəsi ilə hər an, hər dəqiqə cəmiyyətin üzvlərinə təsir edir.

İnformasiya və kommunikasiyanın cəmiyyətin bütün sferalarına nüfuz etdiyi bir şəraitdə KİV yaşından, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq istənilən şəxsə təsir göstərə bilər. Beləliklə, jurnalist əməyinin məhsulu kimi qəzet və jurnalların, radio və televiziya verilişlərinin hazırlanmasında ondan yüksək peşə mədəniyyəti, zövq, öz işlərini sivil qaydada qura bilmək qabiliyyəti tələb edilir.

Söz azadlığından söhbət açmamış, ümumiyyətlə, azadlığın nə olduğunu diqqət yetirək. Azadlığın elmi izahında, onun mahiyyətini daha dərin dərk etməkdə müəyyən addımı Hegel atmışdır. Spinoza kimi Hegel də azadlığı dərk edilmiş zərurət kimi başa düşmüşdür.

Azadlıq və zərurətin qarşılıqlı münasibətini elmi surətdə həll etmək üçün bunları bir-birinə qarşı qoymaq yox, dialektik vəhdətdə götürmək lazımdır.

İnsanın sosial və mənəvi zərurət tələblərinə uyğun olaraq öz davranışını sərbəst seçməsi, bunlara nəzarət etməsi, cavabdeh ola bilməsi mənəvi azadlıq sahəsidir. Bir cəhətə də diqqət yetirmək lazımdır ki, mənəvi azadlıq dedikdə eyni zamanda seçilmiş hərəkətin daxili inam və əqidəyə uyğun gəlməsi də nəzərə alınır. Mənəvi azadlıq o zaman əsl azadlıq ola bilər ki, o, insanın daxili mənəvi tələbatı kimi təzahür etmiş olsun. Mənəvi azadlığın bir mühüm şərti də insanın öz davranışını mütərəqqi əxlaq normalarına yönəldə bilməsidir. Yuxarıda dediklərimizdən çıxış edərək mənəvi azadlığa aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

Mənəvi azadlıq fərdin öz davranışını heç bir xarici və daxili məcburiyyət olmadan ictimai tərəqqinin tələblərindən irəli gələn mütərəqqi əxlaq normaları ilə şüurlu surətdə uyğunlaşdırma bilmək qabiliyyətinə deyilir.

Buradan göründüyü kimi, mənəvi azadlıq sosial azadlıqdan törəmədir. Sosial azadlıqlar genişləndikcə mənəvi azadlığın hüdudları genişlənir, müvafiq surətdə insanın öz hərəkət və davranışı üçün məsuliyyəti də artır. Fərdi azadlığın inkişafı, beləliklə, sosial tərəqqinin əsas göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, cəmiyyət ayrılıqda götürülmüş hər bir insanı azad etmədən, özünü azad edə bilməz.

İnsanın öz davranışı üçün mənəvi məsuliyyət daşması yalnız azadlığın mövcudluğu şəraitində mümkündür. Sərbəst seçmə olmadan şəxsiyyətin öz hərəkət və əməli üçün əxlaqi məsuliyyət dərəcəsinin mexanizmini açmaq mümkün deyil. Bu problem bilavasitə azadlıqla zərurətin qarşılıqlı münasibəti ilə bağlıdır.

Azadlığı özbaşınalıqla qarışdırmaq olmaz. İnsan cəmiyyətdən kənarda yox, yalnız cəmiyyətdə azad ola bilər. İnsanların mənəvi azadlıq dərəcəsi sosial azadlıqlardan bilavasitə asılıdır. Sosial azadlıq isə müxtəlif şəraitlərdə müxtəlif olur. İnsan etdiyi hərəkət üçün mənəvi məsuliyyət daşmalıdır. Obyektiv seçmə imkanı və onun subyektiv seçki qabiliyyəti, seçki azadlığı mənəvi fəaliyyətin əsas şərtidir. Bəşəriyyət azadlığın üç formasını qəbul edir: mənəvi, siyasi və iqtisadi azadlıq. Jurnalist azadlığı haqqında danışmadan əvvəl KİV-də azadlıq məsələsinə toxunaq.

1915-ci ildən M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə nəşr olunan «Açıq söz» qəzeti müstəqillik və azadlıq ideyalarını ortaya qoyan bir qəzet idi. O, mətbuatı azad görmək istəyirdi. Elə bu münasibətlə də yazırdı: «O millət, o məmləkət xoşbəxt və azaddır ki, onların mətbuatı azad və xoşbəxt olsun ... Mətbuatın rolu çox böyük və əhəmiyyətlidir. Mətbuat mühüm milli qüvvələrdən biridir. O, milli iqtidarda dördüncü yerdə durur. Yəni iqtidarın **üç qüvvəsi** var: **birinci** qanunvericilik, **ikinci** idarəedici, **üçüncü** hüquq orqanları. Bundan sonra mətbuat gəlir. Mətbuat azadlığına əl qaldırmaq insan azadlığına təcavüz deməkdir. Adamların ağı və fikri azad olarsa, onların fərdi inkişafı da sürətlənər. Azadlığın qarşısını almaq insan ağı və təfəkkürünü əlindən alıb onu bir maşın, ya cansız alətə çevirmək deməkdir...» [4, 69].

Söz və mətbuatın tərənnümçüsü olan jurnalistlərin fəaliyyət sərbəstlikləri də azad mətbuatın ayrılmaz hissəsidir. Jurnalistlərin başlıca vəzifələri mətbuat azadlığının onlara verdiyi geniş imkanlardan istifadə edib, üzərlərinə düşən öhdəlikləri, obyektiv, dəqiq və qərəzsiz həyata keçirməkdir. Bu məsuliyyəti dərk edən, peşə ləyaqətini, oxucu və tamaşaçıların etibarını, təmsil etdiyi informasiya orqanlarının nüfuzunu yüksək tutan hər bir jurnalist öz vəzifəsinin icrası zamanı jurnalist məsuliyyətini unutmamalıdır. Yaradıcı prosesdə «zərurət» və «azadlıq» anlayışları əsas şərtlərdəndir.

Jurnalistika azadlıq və məsuliyyətin birliyini, əlaqəsini, ahəngini nəzərdə tutur. Bu anlayışlar hər biri ayrı-ayrılıqda fəlsəfinin kateqoriyalarıdır. Lakin etikada onların vəhdəti, qarşılıqlı əlaqəsi vacibdir. Azadlıq təzyiqlərdən, məhdudiyyətlərdən, anarxiyadan – özbaşınalıqdan uzaqdır.

Azad cəmiyyətdə vətəndaşın hüquqlarından biri olan mətbuat azadlığını daim müdafiə etmək lazımdır. Bu hüquq hökumətin, digər ictimai və özəl institutların bəyanatlarını, hərəkətlərini müzakirə və tənqid etməyə tam şərait yaradılmasını nəzərdə tutur.

Mətbuat azadlığı xalqa məxsusdur və xalqı hər cür təcavüzdən qorumağa xidmət edir. Obyektivlik, qərəzsizlik və tərəfsizlik KİV-in əsas ideali hesab olunmalıdır. KİV-in əsas vəzifələri isə ictimai rəy formalaşdırmaqdan, ictimaiyyətin inam və rəğbətini qazanmaqdan ibarətdir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin, yaxud vasitəçisinin siması öncə **məsuliyyət** sözü dairəsində üzə çıxır:

- Cəmiyyət, vətəndaş qarşısında məsuliyyət;
- Hakimiyyət qarşısında məsuliyyət (hökumət nəzarətinin müxtəlif dərəcələrini nəzərdə tutur);
- Naşir, sahibkar qarşısında məsuliyyət (sahibkara KİV öz iqtisadi, siyasi və digər maraqlarına uyğun idarə etmək hüququ verir);
- Peşə qarşısında nəzarət məsuliyyəti (KİV jurnalistlərin özünü tənzimləməsinə yol açır);
- Auditoriya – oxucular, tamaşaçılar, dinləyicilər qarşısında məsuliyyət [1, 54].

Hər cəmiyyət jurnalistikanın, hər informasiya vasitəsi jurnalistin qarşısına məsuliyyətin bu və ya digər formasını qoyur və həmin şərtlər daxilində də ayrı-ayrı mətbu məqsədlər yaranır. Auditoriyanın hörməti, diqqəti yolunda yarışan professional jurnalistlərin aktivliyi «dördüncü hakimiyyət», «ev iti kimi yeməkdən heç bir korluq çəkməyən ixtiyar sahiblərindən həddən artıq qorxan» («Nyusdey» qəzetinin məsul əməkdaşı L.S.Peyn) müxbirlərin canfəşanlılığı isə, əksinə, «hakimiyyətin aləti» konsepsiyasını formalaşdırır. Bu axarla ... jurnalistikanın ən yaxşı – müstəqil mediaçılığın əsasında məsuliyyətin daha həssas, tutarlı adı da yanır: peşə borcu, peşə etikası.

Bildiyimiz kimi, məsuliyyət bir kəsin hərəkətlərinin izahı və yaxud əsaslandırılmasıdır. Məsuliyyətin tələb olunduğu sosial, mədəni və siyasi mühit mətbuata güclü təsir göstərir. Jurnalistlər cəmiyyət qarşısında cavabdehlik hissi ilə fəaliyyət göstərməli və öz hərəkətlərini izah etmək tələbi ilə üzləşə biləcəklərini daim xatırlamalıdılar.

Etik kodekslər bir çox vəzifələri yerinə yetirə bilər. Lakin onların əsas vəzifəsi cəmiyyət qarşısında jurnalistin məsuliyyətini artırmaqdan ibarətdir.

İnsan haqları haqqında Avropa Məhkəməsi bildirir ki, mətbuat azadlığının etdiyi müdafiə forması KİV-ə həyati əhəmiyyət kəsb edən ictimai nəzarətçi rolunu oynamağa, ictimaiyyəti maraqlandıran informasiya və ideyaları ona çatdırmağa imkan verməlidir. Bunun üçün bu sahədə güclü qanunvericilik bazasının olması başlıca şərtidir.

«İnsan haqları bəyannaməsi»nin 19-cu maddəsinə əsasən, hər bir adam fikir və söz azadlığı hüququna malikdir. Bu sıraya kənardan müdaxilə olmadan müxtəlif fikirlərdə olmaq azadlığı və sərhədlərdən asılı olmayaraq hər hansı kütləvi informasiya vasitəsilə informasiya aramaq, qəbul etmək və ötürmək hüquqları daxildir.

Jurnalistlərin interpretasiyasında mətbuat azadlığı «məsuliyyət daşımamaq hüququ» kimi anlaşıldığı məqamlar da olur. 1947-ci ildə ABŞ-da yaradılan və Xatçinsin adı ilə tarixə düşən «Azad və məsuliyyətli mətbuat» komissiyası məsuliyyətin həddlərini müəyyən etdi. Komissiyanın nəticələri ABŞ jurnalistlərini öz məsuliyyətlərini dərk etməyə çağırdı. «Məsuliyyət müasir jurnalistikanın ən böyük problemlərindən biridir» [2, 44].

Jurnalist öz yazılarını elə faktlar, dəlillər əsasında hazırlamalıdır ki, heç bir kəs onu yalan çıxara bilməsin. Bu, təkcə jurnalist üçün deyil, onun işlədiyi və təmsil etdiyi informasiya vasitəsi üçün də çox vacibdir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşları hər bir material üçün, hər bir tərifi və tənqid üçün hüquqi və mənəvi məsuliyyət daşıdığını unutmamalıdır.

Jurnalistika azadlıq və məsuliyyətin birliyini, əlaqəsini, ahəngini nəzərdə tutur.

«Jurnalistin azadlığı və məsuliyyəti» anlayışı jurnalistin hüquq və vəzifələrini özündə əks etdirir. Jurnalist öz hüquqlarını bilir, o həm də azaddır. Öz hüquqlarını, peşə borcunu düzgün dərk edən, bilən jurnalist bunlarla yanaşı, məsuliyyətini də dərk edir və ondan yan keçmir.

Jurnalistin azadlıq və məsuliyyətindən danışarkən jurnalistikanın 2 nəzəriyyəsinə də qeyd etmək lazımdır:

1. Mətbuatın azad iradə nəzəriyyəsi.
2. Mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi.

Birinci nəzəriyyə insanı yalnız idarə olunan varlıq kimi deyil, öz təbii fikri, düşüncəsi, özünüifadə qabiliyyəti olan, yalanı doğrudan ayıran varlıq kimi təqdim edir. Burada həqiqətin yalnız hakimiyyətə məxsusluğu fikri rədd edilir, onun hər bir insana əsas olan keyfiyyət kimi qəbulu məqbul sayılır, insana seçim hüququ verilir, mətbuat həqiqət axtarışında insanın köməkçisinə çevrilir [3, 73].

Sosial ədalətə, sosial məsuliyyətə, plüralizmə, hər kəsin azad özünüifadəsinə söykənən iradə azadlığı nəzəriyyəsi sonralar sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi kimi qəbul edilmişdir. Mətbuatın bu nəzəriyyəsi, hər şeydən əvvəl, demokratik prinsiplərə söykənən liberal cəmiyyətin məhsuludur.

Sosial məsuliyyət konsepsiyası mətbuat azadlığı komissiyasının materialları, komissiya üzvü, Harvard Universitetinin fəlsəfə professoru U.E.Hokkinqin əsərləri, jurnalistlərin təcrübəsi və təşkilatlarının kodeksləri əsasında formalaşmışdır. Əsas məqsəd bilgiləndirmək, əyləndirmək, satışı çıxarmaq, xüsusilə də konfliktləri diskussiya məcrasına keçirməkdir. Bu mətbuatdan söz demək istəyən hər kəs istifadə edə bilər [3, 76].

Bu gün Azərbaycanda da jurnalistlərə verilən hüquq və azadlıqdan istifadə edərək vəzifə və onun məsuliyyəti hissini daşımayan, amma ən sadə peşə etikasından xəbəri belə olmayan «jurnalistlər» var. Bu tipli jurnalistlərin qarşısını almaq üçün Mətbuat Şurası yaradıldı. Demokratik ölkələrin əksəriyyətində kütləvi informasiya vasitələrinin özünüidarə mexanizminin əsasını həmin ölkələrdə uğurla fəaliyyət göstərən mətbuat şuraları təşkil edir.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının yerinə yetirəcəyi 4 vəzifə də əsas prinsip kimi götürülüb:

1. Jurnalistikada peşəkarlıq standartlarının yüksəldilməsi və onların müdafiəsi – burada hər bir vətəndaşın və ya jurnalistin şikayət ərizəsi, bu haqda qəbul edilmiş qərar ictimaiyyətə çatdırılmalıdır.

2. İctimai maraqların müdafiəsi, mətbuatın maraqlarının və ictimai maraqların balanslaşdırılması – Mətbuat Şurasının tərkibinin bərabər sayda nüfuzlu jurnalist təşkilatlarının (birliklərin, redaksiyaların) nümayəndələrindən və yüksək nüfuzlu ictimai xadimlərdən ibarət olması ictimai maraqlarla mətbuatın maraqlarının tarazlaşdırılmasını və qərar-

ların məhz bu əsasda çıxarılmasını təmin edəcək.

3. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, azad sözün müdafiəsi – münaqişələrin məhkəməyəqədər həlli. Bu, hakimiyyətin mətbuata müdaxiləsini, məhkəmələrdən mətbuata təzyiqlə vasitəsi kimi istifadə hallarını məhdudlaşdıracaq.

4. Jurnalistlərin sosial məsuliyyətinin artması, vətəndaş hüquqlarının təminatı – mətbuatın özünüidarəetmə sisteminin yaradılması həmçinin jurnalistlərin sosial məsuliyyətini artıracaq.

QEYDLƏR

1. Jurnalist etikasını. «Yeni nəsil» Jurnalistlər Birliyi, Bakı, 2000.
2. Jurnalist məsuliyyəti. Dünya mətbuat şurasının təcrübəsindən. Bakı, 2002.
3. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
4. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. II cild, Bakı, 2001.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ ЖУРНАЛИСТА

С.И.РАГИМОВА

РЕЗЮМЕ

Нормы этического поведения говорится в предлагаемой статье, истекают из потребностей общества, из необходимости подчинения людей определенным правилам. Этические нормы – показатель уровня развития общества, в котором немаловажную роль играют журналисты. Поэтому журналистская этика должна отражать в себе прогрессивнейшие черты всех профессиональных этик, быть совершенной формой их выражения.

В работе прослеживается процесс формирования журналистской этики и ее современное применение в практике азербайджанских СМИ.

THE FREEDOM OF SPEECH, PRESS AND RESPONSIBILITY OF A JOURNALISTS

S.I.RAGIMOVA

SUMMARY

In the article it is stated that, responsibility of press and speech does not release the from responsibilities of:

- society and separate citizens
- government
- publishers and employers
- professions
- audience

In connection with these the Council of press of Azerbaijan puts forward the following duties for journalists:

- 1) Promoting and protection of professional standards in journalism;
- 2) Protection of social interests; the balance of interests of press and society;
- 3) Development of civil society and protection of freedom of speech;
- 4) Increasing of social responsibility of journalists;

The author's conclusion is grounded with opinions of well known men of press and generally accepted conceptions as well.